

HANA PÁTKOVÁ

ZLOMEK KNIHY BRATRSTVA SVATÉ BARBORY Z ARCHIVU MĚSTA BRNA¹

Abstract:

The fragment of the book of St. Barbara brotherhood in St. Nicholas Church dating back to 1504–1523 is deposited in the Brno city archive in the collection of furriers' guild with the signature E 24/11. It contains an introductory record, which characterizes the book and mentions important circumstances in the days of its formation, along with the lists of members and accounting entries. The book is written – with the exception of one Czech formula – in German and Latin. Its comparison with other similar books preserved in Bohemia does not show any significant differences in respect of external and internal features. The cult of St. Barbara appears in guilds more often in the late Middle Ages, however, in a quite heterogeneous mixture of trades, even though the metal-working crafts prevail. Thus, it is not possible to say without any doubt that Barbara was the patron saint of a particular craft at that time. St. Nicholas, now in ruins, existed already in the first third of the 13th century. It was a subsidiary church to St. James parish church; therefore it was not a significant church. Since the guild itself and its cult activities at the altar of St. Barbara in St. Nicholas church are documented significantly earlier than the origin of the book, it is obvious that the book is only a residue of a range of books that were kept by the guild. The study is accompanied by an edition of the preserved fragment.

Key words:

Brotherhoods, guilds, furriers, Brno, St. Barbara, administrative books, Brno – St. Nicholas church

¹ Studie byla zpracována s podporou programu PRVOUK, podprogram P12.

Běžnou součástí společnosti pozdně středověkého města byly korporace jeho obyvatel – cechy a bratrstva. Zatímco bratrstva sdružovala členy spíše k náboženským a případně sociálním aktivitám, byl pozdě středověký cech sdružením výrazně profesním.² Ve spolupráci s městskou správou organizoval činnost řemesla či řemesel v něm zastoupených. Nebyla to však jediná činnost cechů. I ony vyvíjely výrazné sociální a kultovní aktivity: vypravovaly pohřby členů, příslušníků jejich rodin a služebnictva, pečovaly o cechovní oltář, při němž se sloužily cechovní bohoslužby, účastnily se procesí. Zde se jejich činnost prakticky překrývala s činností bratrstev. Na cechovním základě byla řemesla organizována i ve velmi malých městech, muselo se tedy jednat o stovky sdružení. Pohled na dochované prameny však okamžitě zmenší badatelský optimismus. Pro Čechy kromě Chebska a s malým přesahem do Slavonic je dochováno z doby do roku 1526 celých sedmáct knih a jejich zlomků.³ Ztráty jsou zde tedy enormní. Za takových okolností je důvodné věnovat pozornost i jednotlivinám, k nimž zlomek knihy brněnských kožešníků patří.

² Bádání v této oblasti má dlouhou tradici od dosud materiálově zajímavých prací Zikmunda W i n t r a , *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách ve XIV. a XV. století*. Praha 1906. Zajímavé jsou v českém a moravském kontextu některé polské práce, srov. K u m o r , Boleslaw: *Kościelne stowarzyszenia świeckich na ziemiach polskich w okresie przedrozbiorowym*. Prawo kanoniczne 1, 1967, s. 289–350; W i ś n i o w s k i , Edward: *Bractwa religijne na ziemiach polskich w średniowieczu*. Roczniki Humanistyczne 17/2, 1969, s. 51–81; Z a r e m s k a , Hanna: *Bractwa w średniowiecznym Krakowie*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1977. Konečně pro české prostředí P á t k o v á , Hana: *Bratrstvie ke cti Božie*. Praha 2000, především k Brnu t á ž , *Ke kultovní činnosti řemeslnických sdružení ve 14. a 15. století*. BMD 12, 1994, s. 169–174. Z velmi početné jazykově německé, případně anglické a francouzské produkce alespoň novější tituly: L a q u a , Benjamin: *Bruderschaften und Hospitäler während des hohen Mittelalters*. Stuttgart 2011 (Monographien zur Geschichte des Mittelalters 58). A n z , Christoph: *Gilden im mittelalterlichen Skandinavien*. Göttingen 1998 (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 139). *Die Bildlichkeit korporativer Siegel im Mittelalter*. Hg. von M. Späth. Köln – Weimar – Wien 2009 (Sensus. Studien zur mittelalterlichen Kunst 1). D i r m e y e r , Artur: *Die Wolfgangbruderschaften von Regensburg – fraternitates urbanorum*. Traktat und Statuten. Verhandlungen des Historischen Vereins für Oberpfalz und Regensburg 146, 2006, s. 59– 67. *Mittelalterliche Bruderschaften in europäischen Städten*. Hg. von M. Escher-Apsner. Frankfurt/Main 2009 (Inklusion/Exklusion 12). N e w , Elisabeth: *Signs of community or marks of the exclusive? Parish and guild seals in Later Medieval England*. In: *The parish in late medieval England*. Ed. C. Burgess – E. Duffy. Donington 2006, s. 112–128. *Les confréries religieuses et la norme XII^e – début XIX^e siècle*. Ed. J.-M. Cauchies. Bruxelles 2003. K l u g e , Arnd: *Die Zünfte*. Stuttgart 2007.

³ Srov. P á t k o v á , Hana: „*Volumus eciam, ut liber in pergamenno fiat*“. Úřední knihy středověkých bratrstev a cechů v Čechách. AČ 56, 2006, s. 184–192.

Kniha je dnes uložena v Archivu města Brna ve fondu Cech kožešníků pod signaturou E 24/11. Její umístění mezi kožešnickými písemnostmi však nebylo kontinuální od doby jejího vzniku. V blíže neznámé době toto prostředí opustila, aby se roku 1914 objevila v nabídce antikvariátu pro Společnost moravského muzea.⁴ Tehdy byl pořízen opis knihy, který je nyní svázán s knihou jako f. 7–14.

Jedná se o šest papírových folií rozměru 13 × 17,5 cm. Na papíru nebyl zjištěn žádný filigrán. Kniha byla v roce 1935 svázána zcela moderním způsobem,⁵ přičemž byla poškozená folia podlepena na okrajích papírem, nicméně dochovaný zlomek umožňuje podle návaznosti textu určit, že folia 1 a 2 na sebe bezprostředně navazovala. Písař si zde pro psaní připravil linování. Samotný text napsal vyznačovacím písmem, kombinujícím některé prvky gotické bastardy s výraznými vlivy humanistického písma (ruka A). Jednoznačně šlo o text, který měl být v rámci knihy zdůrazněn. Na dalších foliích již toto výraznější provedení ani pečlivější příprava pro psaní není. Tentýž písař by mohl být i autorem textu na f. 3r. Podle přesahu zápisu na následující stranu je zřejmé, že bezprostředně souvisela ještě folia 4 a 5. Písmo většiny knihy je zběžné, blízké již novogotické kurzivě. Patrně zde zapisovali ještě tři písaři: Ruka B, f. 3v, ruka C, f. 4r nahoře, ruka D, f. 4r dole – 5v. Druhotně byly některé zápisy přeškrtnuty či mřežovány rudkou, rudkou byla také připsána česká slova úvodní formule listů *Službu svú*. Časový odstup těchto úprav však patrně nebyl velký.

Obsahově jsou zápisy v zásadě trojího typu: úvodní zápis, charakterizující knihu a zmiňující důležité okolnosti v době jejího pořízení, dále pak seznamy členů a účetní záznamy. Jazykově je kniha psána – s výjimkou již zmíněné české formule – německy a latinsky. Zdá se, že pro běžnou agendu byla užívána spíše němčina, latina je jazykem úvodního zápisu a částečně jednoho seznamu členů.

Srovnání s dochovanými knihami z Čech po stránce vnějších i vnitřních znaků neukazuje žádnou výraznou odlišnost. Také u českých knih výrazně převažuje jako psací látka papír, také obsahují výše uvedené typy zápisů, bývají psány – v závislosti na typu konkrétního textu – pečlivým či zběžným písmem. Většina srovnávaných knih je poněkud většího formátu, avšak i zde má brněnská kniha dvě analogie – knihu pražských malířů z let 1348–1527

⁴ Zápis na f. 14r: *Abgeschrieben von einem Orig. Schriftstück in Büchelform aus dem J. 1504, 1523, 8 Seite stark, das Josef Fejer, Numismatiker, Budapest, IV, Museumsring, N. 13 III/7 zum Preise von K 70 der mähr. Museums-gesellschaft laut Zuschrift von 10/I 1914 zum Kaufe anbot. 20/I 1914 Hlošek.*

⁵ Zápis na zadním přidešti: *Svázal H. Veselý 8.II. 1935.*

(11 × 14,5 cm)⁶ a knihu pekařských tovaryšů z Kadaně (11,8 × 15,3 cm);⁷ ta je navíc brněnské knize časově blízká (z let 1506–1547).

Pohled na širší kontext, v němž kniha fungovala, vede dvojím směrem. Jednak k řemeslu kožešníků v Brně, jednak ke kostelu svatého Mikuláše, kde bratrstvo působilo. Pokud jde o brněnské kožešníky, jednalo se o poměrně početné řemeslo, které mělo v 15. století vlastní cech.⁸ To, že se v knize v seznamech členů objevují prakticky pouze kožešníci, i to, že představenými bratrstva byli kožešníci, naznačuje, že tzv. bratrstvo svaté Barbory nebylo vlastně nějakou zvláštní korporací, ale že je zde zachycena náboženská stránka cechovní činnosti. Samotné označení bratrstvo (v knize *fraternitas*) nebo cech (*cecha*, *czeche* apod.) v dobovém kontextu neznamenalo totéž co moderní termíny. V pozdně středověkých pramenech se tyto výrazy běžně zaměňují a užívají jako synonyma. Kult svaté Barbory se v pozdním středověku objevuje u korporací častěji, avšak u poměrně nesourodé směsi řemesel, byť poněkud převládají řemesla kovodělná, takže nelze jednoznačně určit, že by Barbora byla v této době patronkou určité profese.⁹ Je doložena např. u brnířů a dalších sdružených řemesel v Plzni, u kovodělných řemesel v Českých Budějovicích a Českém Krumlově, u koželuhů v Jihlavě. Ani získání kardinálských či jiných odpustků není naprostou výjimkou. Analogie existuje opět u brnířů v Plzni,¹⁰ odpustky jsou doloženy také u některých cechů v Českých Budějovicích.¹¹ Samotný oltář sv. Barbory je jako oltář kožešníků zmíněn již roku 1464.¹²

Dnes zaniklý kostel svatého Mikuláše existoval již v první třetině 13. století. Byl filiálním kostelem farního kostela sv. Jakuba, kněz byl k němu

⁶ Archiv Národní galerie, sg. AA 1207.

⁷ Státní oblastní archiv Litoměřice – Státní okresní archiv Chomutov v Kadani, Pekaři Kadaň, karton 8.

⁸ O brněnských řemeslech souhrnně S u l i t k o v á , Ludmila: *Řemesla v Brně ve středověku*. ČMM 103, 1984, s. 64–83. S h r o m á ž d i l o v á , Ivana: *Kožeďelná výroba ve středověkém Brně*. BMD 15, 2000, s. 35–62, zmiňuje kožešníky pouze okrajově.

⁹ S r o v . P á t k o v á , H.: *Der heilige Eligius, der heilige Lukas und die Zunftpatrone im mittelalterlichen Böhmen*. Colloquia mediaevalia Pragensia 11, 2010, s. 241. Česká verze studie in: Světci a jejich kult ve středověku. České Budějovice 2006, s. 221–227.

¹⁰ S t r n a d , Josef: *Listář a listinář královského města Plzně a druhy poddaných osad 2*. Plzeň 1905, č. 511. Roku 1500 získal odpustky jejich oltář sv. Barbory.

¹¹ CIM 2, č. 553. Roku 1500 získal odpustky oltář sv. Anny cechu pekařů v kostele sv. Mikuláše.

¹² B o r o v s k ý , Tomáš: *Kaplani, oltárnici a jejich benefícia v kostele sv. Jakuba v Brně*. Od nejstarších zmínek do roku 1521. BMD 15, 2000, s. 277.

dosazován svatojakubským farářem. Roku 1425 byl tento stav potvrzen olomouckým biskupem s tím, že má jít pouze o *beneficium manuale*.¹³ Některé oltáře kostela však patrně měly vlastní benefícia, jak nasvědčuje údaj z kožešnické knihy o Kašparu Freyarovi, oltářníkovi sv. Barbory. Odjinud je známo založení oltářnictví při oltáři sv. Mikuláše.¹⁴ Rozbor oltářnických beneficií při samotném farním kostele sv. Jakuba¹⁵ zachytil mezi oltářníky běžně kanovníky od sv. Petra, kanovník Freyar tedy nebyl žádnou výjimkou. Analýza odkazů církevním institucím poukázala na mimořádný význam kostela sv. Jakuba, jeho filiální svatyně však testátory nijak zvlášť nepřitahovala. Nešlo o významný kostel. Kožešníci se patrně pokusili pozdvihnout svůj věhlas získáním kardinálských odpustků, další prameny však neumožňují zjistit, nakolik se jim tato akce podařila.¹⁶

Vzhledem k tomu, že jak cech samotný, tak jeho kultovní činnost při oltáři sv. Barbory v kostele sv. Mikuláše jsou doloženy již podstatně dříve než v době vzniku zlomku knihy, je zcela jednoznačné, že jde pouze o zbytek řady knih, které musely být touto korporací vedeny.

¹³ Přehled dějin kostela srov. M e r t a , David – P e š k a , Marek – S a d í - l e k , Jaroslav – U r b á n k o v á , Kateřina: *Kostel sv. Mikuláše na Dolním trhu v Brně*. BMD 15, 2000, s. 107–109.

¹⁴ Tamtéž, s. 109.

¹⁵ B o r o v s k ý , T.: *Kaplani, oltářníci a jejich benefícia*, s. 271–309. Borovský analyzoval odkazy brněnským církevním institucím, srov. t ý ž : „*Zu der ere Gots und meiner sele zu selikeit*“. Odkazy brněnských měšťanů církevním institucím v letech 1410–1530. SPFFBU C 46, 1998, s. 79–96.

¹⁶ Ke vlivu odpustků na zájem o oltář korporace, projevovaný zbožnými odkazy, srov. P á t k o v á , H.: *Bratrství*, s. 62–66.

Zlomek knihy bratrstva sv. Barbory při kostele sv. Mikuláše při cechu kožešníků, 1504–1523. Papír, 13 × 17 cm, 6 fol. Latinsky, německy, česky. Foliace nová. Přivázán opis z roku 1914. Vazba nová z roku 1935. AMB, cechy, sg. E 24/11.

Ediční poznámka

Latinský a český text byl transkribován. Německý text byl transliterován, rozvedení zkratek však bylo vyznačeno jen v nutných případech. Doplněna byla nejnútnejší interpunkce, vlastní jména začínají velkým písmenem. Zkratky pro měnové jednotky byly sjednoceny na fl., g., sz. Poznámky editora jsou v hranatých závorkách, škrtnuté a mřežované části textu v závorkách špičatých.

[Fol. 1r]

Registrum fraternitatis sancte Barbare ad czecham pellificum dotata [sic] cum indulgenciis decem cardinalium. Et hee impetrate sunt per venerabilem Caspar Freyar canonicum Brunensem et beneficiatum altaris S[ancte] B[arbare] in ecclesia sancti Nicolai consenciente plebano in eadem ecclesia quibus supra existente reverendo magistro Stephano Tascher cum

[Fol. 1v]

circumspecto ac discretis dominis domino Oswaldo pellifice capitaneo dum temporis existens [sic], magistro Georgio Arm [er?], Philippo Schwimer, Georgio filii [sic] Elisabeth et Paulo Hakawicz pellificum, eo tempore czeche pellificum seniores, anno salutis 1504 decima mensis Iunii, pontificatus patris et domini nostri domini Iulii divina providentia

[Fol. 2r]

pape secundi anno primo.

[Fol. 2v vacat]

[Fol. 3r]

Fratres et sorores fraternitatis sancte Barbare sequuntur.

Magister Stephanus Taschner plebanus.

Caspar Freyer altaris sancte Barbare.

Oswaldus Schlick kürschner.

Georgius Arm[er?] k.

Philippus Schwimer k.

Georgius Elisabeth filii k.

Paulus Hakawicz k.

Magdalena k.

Anna k.

Helena k.

Rosina k.

Dorothea k.
 Barbara relicta Thome mariti eius.
 Magister Michael.
 [Fol. 3v]
 <Dyczeyt Czechemayster
 Paul Hackawytz k.
 Bartlme Schyckh k.
 Bartlme hollt k.
 Faltan kurschner.
 Dorothea k.
 Barbara k.
 Margareta k.
 Magdalena k.
 In der czeyt mayster vnnd mastry n 1523 Iare.>

Službu svú vzka

Službu svú

[Fol. 4r]

<Maister Valt[e]n verschreibt sich vm vi fl. der erberen czech den weingartn[er] mit czant den fricht[e]n bys auf weinacht[e]n czu czins[e]n mit einem art ga^elt. Datum d[e]n sunitag vor der kreicz wach[e]n.

Item maister Hans hab bir gelich[e]n vi fl. daran hat er einbelegt ey n girtl mit silber peschlag[e]n bis auf weinacht[e]n czu czins[e]n mit einem art gelt. Datum den sunitag vor der kreich tag[e]n.

Item Maist[er] Valt[e]n xi fl. an der xi M[illia]. maid tag pis er ain bain verkhauff.

Item maister Hans xii¹⁷ s. schilling fl. schuldig wi man der zech p [...] khaufft hat.

Item czech maister.>

[Fol. 4v]

<[...] Maister Paul 3 fl.

[...]sz.

[...]

Mer[...] xii sz.

Maister Falten viiii fl. [...]

Maister Hans 3 fl. und 3o d [...]. xii sz.

Item ich her maister Hans kirsner hab geb vm[b] wax iii g. vnnd iii sz. iii/d. [...]

¹⁷ *Suprascriptum*: xxx.

hab ich geb viii sz. und iiiii vngeris.

Mer hat her Bartleme kauft iiiii pfund wax darfir hat er gebe[n] iiiii sz vn. viiii d. vngeris. Item mer hatt der her Bartleme kauft ii pfund vnd ein pfund vmb xiiii vnngeris.>

[Fol. 5r]

[...] Bartlime ist schuldig in viii g. vnd hundert vener.

Item maister Hans ist schuldig in die zech viii g. vnd hundert weiner.

<Item der Iane ist schuldig in die zech viii g. vnd hundert wener.>

Item der Iane hat gebe[n] vmb wax iiiii sz.

[Fol. 5v vacat]

[Fol. 6r–v vacant]

FRAGMENT EINES BUCHES DER BRUDERSCHAFT DER HL. BARBARA AUS DEM ARCHIV DER STADT BRÜNN

Das Buch der Bruderschaft der hl. Barbara aus den Jahren 1504–1523 wird im Archiv der Stadt Brünn [Archiv města Brna] im Bestand Zunft der Kürschner unter der Signatur E 24/11 aufbewahrt. Es enthält drei Typen von Eintragungen: die einleitende Eintragung, die das Buch charakterisiert und wichtige Umstände zu der Zeit seines Entstehens erwähnt, dann die Mitgliederverzeichnisse und Rechnungen. Mit Ausnahme einer tschechischen Formel ist das Buch deutsch und lateinisch geschrieben. Es scheint, dass für die geläufigen Eintragungen Deutsch verwendet wurde, in Latein sind die Einleitung sowie ein Teil des Mitgliederverzeichnisses geschrieben. Der Vergleich mit den äußeren und inneren Merkmalen der erhaltenen Bücher ähnlicher Art aus Böhmen zeigt, dass das Brünnner Buch keine besonderen Unterschiede aufweist.

Die Untersuchung des Buches zeigt auf zwei weitere Kontexte hin, in denen es funktionierte. Dies ist einmal das Kürschnerhandwerk in Brünn, zum anderen die Kirche des hl. Nikolaus, an der die Bruderschaft tätig war. Bei den Brünnner Kürschnern handelt es sich um eine Handwerksgruppe mit relativ vielen Mitgliedern, die in einer eigenen Zunft organisiert waren. Die Tatsache, dass in den Mitgliederverzeichnissen im Buch praktisch nur Kürschner vorkommen und dass die Vorsteher der Bruderschaft Kürschner waren, weist darauf hin, dass die sog. Bruderschaft der hl. Barbara eigentlich keine besondere Körperschaft darstellte, sondern dass hier die religiöse Seite der Tätigkeit der Zunft erfasst wird. Der Kult der hl. Barbara erscheint im Spätmittelalter des Öfteren, und zwar bei einer relativ heterogenen Gruppe von Handwerkern – wenn auch die metallverarbeitenden Handwerke einigermaßen überwiegen –, so dass man nicht eindeutig bestimmen kann, dass die hl. Barbara in jener Zeit Patronin einer gewissen Profession gewesen wäre. Auch das Erlangen von Ablässen durch Kardinäle oder andere Personen stellt keine besondere Ausnahme dar. Die heute nicht mehr bestehende Kirche des hl. Nikolaus existierte bereits im ersten Drittel des 13. Jahrhunderts. Es war keine bedeutende Kirche, sie war eine Filialkirche der Pfarrkirche St. Jakob; der Priester beim hl. Nikolaus wurde von St. Jakob eingesetzt. Angesichts der Tatsache, dass sowohl die Brünnner Kürschnerzunft als auch seine Kultustätigkeit am Barbara-Altar in der

Nikolauskirche wesentlich früher als in der Zeit der Entstehung des Buchfragments belegt sind, ist es völlig eindeutig, dass es sich nur um einen Rest einer Reihe von Büchern handelt, die von dieser Körperschaft geführt worden sein müssen. Die Studie wird durch eine Edition des erhaltenen Buchfragments ergänzt.

